

SAMLAREN

TIDSKRIFT
FÖR
SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 10

1929

UPPSALA 1930

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1930
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B. /

HISTORISKT VERKLIGHETSSTOFF I ATTER- BOMS HYPERBOREISKA REPUBLIK

AV

CARL SANTESSON

Den satiriska vrångbilden av ett demokratiskt samhälle i den senare avdelningen av *Lycksalighetens ö*, främst siktande på den liberala publicistopinion vilken hos oss ägde sitt organ i tidningen *Argus*, hämtar även, som *Vetterlund* utrett i sin bok om *Lycksalighetens ö*, delar av sitt verklighetsmaterial från franska revolutionen och Nordamerikas förenta stater. Den ställning detta senare, i vidare mening historiska och samfundshistoriska stoff intager i diktverket förtjänar emellertid att prövas på nytt. Genom att helt lämna åsido hyperboreadens överarbetade senare version av år 1854, även därför att den, i motsats till den tidigare, i väsentliga stycken förefaller mig mindre lyckad, och uteslutande uppmärksamma den första från år 1827 vill jag vidare söka vinna fördelarna av enhetlig behandling och slutet tidshorisont.

Själv har *Atterbom* i anmärkningarna till sagospelets andra del hävdad, att han icke framställt någon hittills i staternas historia känd republik och att det hyperboreiska samhället vore en fri skapelse av hans fantasi. Att påståendet, så formulerat, är sant är lika oförnekligt som att skaldens samfundsparodi i trots härav äger talrika relationer till den historiska verkligheten. Saknades *ett* bestämt mönster, så funnos i stället flera. Den historiska utblicken, skådandet bort mot svunna och samtida samhällsformer med spörsmålet om det förflutnas ställning till nuet var för den systematiska, historiska och filosofiska inriktade *Atterbom* någonting ofrånkomligt.

Vid sin konstruktion av vad man kunde kalla tänkesättet Argus fördes han naturligt till dettas historiska ursprung och till de betydelsefulla företeelser på statslivets område, där det tidigare realiserat sig. Väpnad med hävdernas erfarenheter vann ju också satiren i djup och vidd; genom spegling av det förfutnas liv kunde den drabba sitt föremål från roten och nå längre fram mot det typiska.

Innan jag söker bestämma den roll som tillkommer den stora franska revolutionen och de nordamerikanska fristaterna inom sago-spelets demossatir, är det skäl att dröja vid ett stycke samtids-historia, till vilket Atterbom själv hänvisat i samband med den hyperboreiska republiken. När diktaren år 1854 utsände den reviderade upplagan av Lycksalighetens ö med den förnyade hyperboreaden, tog han nämligen ånyo i några beledsagande anmärkningar upp spørsmålet om förhållandet mellan inbillningslek och historisk verklighet i detta avsnitt av verket. »Då», säger han här, »de hyperboreiska scenerna första gången — eller i första upplagan — blefvo synliga, beskylldes de att vara obilligt tecknade karikaturer, utgångna från en politisk tendens, hvilken man fann ensidig (måhända just derföre, att den *icke* var det). Hvad det första beträffar: så borde man likväl kunnat erinra sig — äldre dithörande företeelser att förtiga — de syd-amerikanska republikerna, den napolitanska fristaten af 1820 m. fl., för att redan då finna, hvilken karikatyr-tecknerska sjelfva Historien är.»

Yttrandet, hittills alldeles obeaktat, återkallar i minnet tvenne frihetsrörelser under 1820-talet. Först den stora, tidigare inledda, mot Spanien riktade sydamerikanska oavhängighetskamp, vars centralgestalt var Bolivar och som under hela årtiondet försåg de dåtida svenska tidningarna med ett rikt växlande nyhetsstoff. Om hela denna republikanska upprorsrörelse närmare fångat Atterboms intresse är ovisst; får man döma av ett brev från 1817, till vilket jag längre fram återkommer, har han från början följt den med avgjorda sympatier, innan han på 1820-talet, då hans åsikter förskötos i konservativ riktning, nådde fram till uppfattningen, att den uteslutande visade historien som karikatyrtecknerska. Att någon episod av händelserna på den fjärran kontinenten framlockat en satirisk motbild i hyperboreaden är knappast troligt. Konstitutionell teori och demokratiskt samhällsliv lönade sig mindre väl att förlöjliga där varest det mesta ännu rörde sig i skäligen obundna

former. I viss mån annorlunda ställde det sig med statslivets retoriska utansida och det patos, vari de nya republikernas kamp utlöste sig. Här inbjöd onekligen mycket till drift, och med sin lyhördhet för den romanska frasens ihållighet hade Atterbom många tillfällen till fynd i de proklamationer, kongresstal och bankett-skålar, varav våra tidningar meddelade läsarne ett fylligt urval. Ty hyperboréernas mest lysande vältalighetsprov förblekna inför denna till de högsta höjder uppskruvade retorik, en sydromanskt glödande transponering av fransk civistisk deklamation, vars vibrerande perioder och svulstiga grandezza ofta tjusa med pekoralets alla behag. Satirisk relief vann denna politiska elokvens genom att ord och verklighet så sällan gingo samman; alltför ofta fingo de förra förgylla oreda och humbug eller bemantla skäligen enkla rövarpolitiska realiteter. En refererande anmälan i Svensk Litteraturtidning 1824 (n:r 40, 41) av en året förut översatt Resa uti Columbien åren 1820 och 1821 ger ett begrepp om medaljens frånsida: med alla tecken av pålitlig observation skildrades i detta arbete ställningar och personer i den unga republiken i en mindre fördelaktig dager, och vid sidan av situationsbilder av nästan hyperboreiskt tycke tecknades även ett realistiskt närgånget porträtt av Bolivar, starkt avvikande från de skönmålningar av Presidenten-Befriaren vilka, vanligen lånade från någon fransk frasideolog, stundom vid denna tidpunkt prydde våra tidningar.

Till galleriet av historiens karikatyrbilder räknade Atterbom i de nyss berörda anmärkningarna även den neapolitanska fristaten av år 1820. Han har till och med, något man hittills icke observerat, i ett brev från hösten 1854 till sin förläggare, Abraham Bohlin, omtalat, att denna kortlivade statsbildning varit i hans tankar och utmanat hans satiriska harm under diktandet av hyperboreaden. Till Bohlin, med vilken han i en föregående skrivelse diskuterat frågan om hans samhällsparodi vore en vrångbild utan historisk motsvarighet eller icke, skriver han nämligen den 12 oktober 1854: »När jag sist skref, glömde jag att påminna om *Napolitanska fristaten*, af åren 1820 och 1821, — om hvilken jag sedan ihågkom, att den, i afseende på stortalighet och pultroneri, var en ibland de förebilder som företrädesvis hade föresväfvat mig».¹

De händelser Atterbom åsyftar ligga till tidpunkten mellan juli 1820, då en av carbonari ledd militärrevolt skrämde konung

¹ Brev i K. B.

Ferdinand av Neapel att skänka sitt folk en liberal konstitution, och mars 1821, när, på bedrivande av Metternich och Ferdinand själv, en österrikisk armé marscherade mot Neapel samt efter en lättvunnen seger över den neapolitanska hären intågade i staden och återställde ordningen d. v. s. enväldet. I de dåtida svenska tidningarna följdes dessa politiska och krigiska förvecklingar med stort intresse; meddelanden från de olika skådeplatserna blandas i dem med den utländska pressens kommentarer, vilka, efter skiftande färg, än framställde Neapels frihetsrörelse som en »neslig vanbörding» av det skändliga odjuret, franska revolutionen, än sympatiskt hälsade densamma som en handling, varmed en ädel och upplyst nation återtagit sina naturliga rättigheter. Att Atterbom, en entusiast för grekernas samtidiga frihetskamp och hatare av heliga alliansens »illbragder», icke känt några sympatier för den reaktionära kongresspolitik som i förbund med den trolöse Ferdinand kvävde revolutionen i Neapel är redan från början sannolikt. Vi veta också, att han med deltagande förväntan följt Neapels sak. I brev till sin danske vän Peder Hjort den 26 juni 1821, där han ger luft åt sin beundran för de kämpande grekerna, tillägger han nämligen: »De uppträdde just i rättan tid, för att upplifva våra nedslagna sinnen öfver Neapolitanarnes skändliga feghet.»¹ Den neapolitanska frihetssagans slutkapitel var också förvisso bedrövligt, »scandalisissimum», som Palmblad skrev i ett brev. Ty all lågande patriotisk entusiasm och alla retoriska bravader, offerviljans med storslagna gester föredragna anbud, frammanandet av skuggorna från Termopyle, de högtidliga försäkringarna att, om så vore, kunna motstå ett helt enat Europa eller löftena att som fria män låta begrava sig under fäderneslandets ruiner, allt visade sig i de avgörande stunderna enbart som ett vanmäktigt och tomt skryt. Inför österrikarnes anmarsch övergav den neapolitanska armén efter svagt försvar sina fördelaktiga positioner och sökte räddning i feg och ärelös flykt.

Har då denna snöpliga italienska frihetsfars, komisk i sin motsägelse mellan stora ord och klen handling, verkligen, såsom Atterbom antytt, kastat någon reflex in i hans dikt? I varje fall består onekligen en allmän likhet just i sagospelets fasthållande av samma löjete utmanande kontrast. Man kan först i förbigående anmärka,

¹ *Udvalg af Breve fra Mænd og Qvinder . . . til P. HJORT*. Ny Samling. Kjøbenhavn 1869, s. 321.

att även noterna till verkets senare avdelning fixera en viss överensstämmelse mellan hyperboréer och neapolitanare. Atterbom hade i dem understrukt, huru Astolf vid sin återkomst fann den förra käckä och godmodiga råheten hos sitt folk förbytt i en råhet »med flärd, skryt och feghet»: det bringar i minnet brevets ord om neapolitanarnes »stortalighet och pultroneri». Ett par effektfulla scener i hyperboreaden visa nu dessa egenskaper i samspel. Under rättelsen om att fienden anfäller mötes av det hyperboreiska folket, trots illa dold rädsla för den förestående faran, med krigiska frasbravader i stil med Neapels frihetsälskares. Nationens allmänmenare, Mopsus, är, om icke i andra ting, åtminstone som patriotisk retor fullt i nivå med situationen. Han bjuder en spartansk landstorm att stålklädd draga i fält till blodigt offer på frihetens altare, han tager ett högtidligt löfte av medborgarhären att segra eller dö, allt under baktankar på att själv med det första försätta sig i säkerhet. Eden svärjes vid Nordens gråa fjäll, och den antika civismens anda lever upp — på folkets läppar:

I massor vältrom oss, i legioner
Af Fabier, till lägret ut! Till lägret! (s. 303.)

Sådan är fälttågets heroiska upptakt, med neslig motsägelse snarligen följd av självuppgivelse och harhjärtad flykt. Ingenting utesluter, att den parodiska snabbteckningen närmast inspirerats av neapolitanarnes olyckliga frihetskamp. Man kan till och med visa, att Atterbom haft dem i tankarna, när bilderna från den hyperboreiska republiken togo form. Den med dessa partier av det 4:e äventyret samtida recensionen av Jouy's *Moralen*, tillämpad politiken (*Svea* 1826) för nämligen, med anledning av Jouy's förakt för »militär-esprit», republikanska nationalarméers krigföring på tal, varvid Atterbom nämner nordamerikanerna som ett bedrövligt exempel. »Sämre», fortsätter han, »har ännu ingen nation krigat, än denna; med undantag af Neapolitanerne, som i detta hänseende stå *nedanom* all kritik — och *nederst* just i *det* fälttåg, hvilket de utförde i egenskap af *medborgsmän*».¹ Händelserna från våren 1821 stå ännu levande för hans minne, och de energiskt formulerade orden darra av förakt. Det var då endast naturligt, om dikten på sitt avstånd och med sina medel i ett par uppträden följde en samtidshistorisk verklighet i spåren och sagospelets bild av en demo-

¹ *Svea*, H. IX: 2, s. 172.

kratisk styrelses ömklighet i farans stund formades efter vad Atterbom betraktade som den moderna hävdens främsta typexempel på okrigisk feighet. Men här upphör varje närmare likhet. Ty den med modlöshet parade skrytsamheten hos Astolfs forna folk räknade ingen förväntskap med neapolitanarnes ökända nationella svaghet utan utgjorde en omedelbar frukt av landets nya förvända samhällsanda. Det är mot denna Atterboms harmsna gyckel vänder sig; dess föremål var främst den lögnaktiga filantropiska pacifism som i förening med en av det parlamentariska regeringssättet vållad rädsla för personligt ansvar förvillat och upplöst den naturliga självbevarelseinstinkten hos ett fordom modigt och ärekärt folk. På denna punkt stod ingen moral att hämta från den neapolitanska fristatens öde, och även därför måste de eventuella hågkomsterna i sago-spelet av dess tragikomiskt korta levnadssaga skattas som väsentligen periferiska.

Då Astolf återkommer till sin nordliga hembygd, erfar han häpen ur den gamle Florios mun de förändringar som timat i landets styrelsesätt:

Det *måste* vara er bekant,
Att både Kungamakt och Adelskap
För fyrti år se'n här afskaffades. (s. 229.)

Hans forna rike har genom en fullständig politisk omstöpning förvandlats till en demokratisk republik. Tidsbestämningen 40 år är nog icke godtyckligt vald; den angiver tämligen exakt den tidsrymd som, då sago-spelets senare del utkom, skilde skaldens samtid från en enastående historisk tilldragelse av alldeles motsvarande innebörd, den stora franska revolutionen. I Atterboms samfundskarikatyr spelar denna på mångfaldigt sätt in: gyckelbilden av ett folkvälde i aktion ej mindre än polemiken mot en politisk doktrin vilken här sökte sina anor och sin första praktiska tillämpning kunde icke umbära dess dramatiskt rika, historiskt som symboliskt lika väsentliga stoff. Litteraturforskningen har först relativt sent lagt märke till sambandet: Böök äger äran av det tidigaste påpekandet,¹ Vetterlund av den mera ingående analysen. Genom att den senare konsekvent utgår från sago-spelets andra, omarbetade upplaga, ha dock reflexerna från revolutionsskådespelet i den ur-

¹ *Svenska litteraturens historia* av F. BÖÖK, G. CASTRÉN . . . D. 2. Ny, omarb. uppl. Stockholm 1929, s. 134.

sprungliga avfattningen från 1827 delvis kommit att träda i skuggan. Likheterna mellan det franska revolutionssamhället och den hyperboreiska staten äro i själva verket lika mångfaldiga som betydande.¹ Icke blott den yttre iscensättningen med dess sedvänjor och emblemer, fraseologien och de retoriska slagorden äro i stor utsträckning hämtade från revolutionens Paris, politisk mentalitet, radikal ideologi och masspsykologi ha studerats på samma håll. Vid presidentens inträde i audienssalen skruda sig de hyperboreiska medborgarna likt jakobinerna i röda mössor, och när Astolf erbjuder republiken sina tjänster, införlivas han med sitt demokratiskt vordna folk genom påsättandet av samma huvudbonad, mindre angenämt beledsagat av revolutionstidens broderskyss. Hans situation erinrar något om Ludvig XVI:s den historiska 20 juni 1792, då den olycklige konungen under nödtvunget fraterniserande med den rasande pöbelhop som trängt in i Tuilerierna själv krönte sitt huvud med medborgerlighetens röda attribut. Hela sessionen inför presidenten smakar i övrigt starkt av revolutionens Paris. »Medborgare» användes som stående tilltalsord, och åt den anklagade men frikände skanskommendanten dekretas på revolutionsvis en medborgarkrona. Under handläggningen av statsärendena viker också den hyperboreiska trögheten undan för en livlighet som i sitt snabba reagerande och hastiga dömande, sitt teatraliska och retoriska väsen äger ett avgjort romanskt tycke. Den larmande debatten med presidenten ringande i sin klocka under det allmänna tumultet, med skymfande tillvitelser, applåder och utkastningar verkar tänkt som en kopia av något uppträde i nationalkonventet, ironiskt träffande just i sin egenskap av kopia. I de följande scenerna hägrar även den franska revolutionen upprepade gånger i karikatyrbildernas bakgrund. Den medborgsmannamåltid till vilken Astolf inviteras och där hyperboréerna efter avsjungandet av bordshymnen till statens pris ropa »Vive la Constitution!», avbrytes mitt under de solida njutningarna ytterst olägligt av ett folkupplopp, föranlett av fiendehärens antåg. I halvvaket tillstånd konstaterar allmänmenaren Mopsus, att någon person vid dörren »conspirerar» — ordet äger ju sin särskilda klang från skräckvåldstiden, då en hysterisk misstänksamhet överallt vädrade komplotter — och strax därpå höres den ångestslagna och ursinniga folkhopan utanför med massinstinktens typiska reaktion

¹ Jfr VETTERLUND, *Atterboms sagospel Lycksalighetens ö*. Stockholm 1924, s. 266—268.

höja rop om förräderi och hota hela församlingen med schavott och guillotin. Som vid extraordinära tillfällen under den franska revolutionen förklaras nu sessionen permanent, och Mopsus begynner ett demagogiskt tal till patrioterna med lystringsorden »I fara fosterlandet är», på samma vis som signalen »La patrie est en danger» varnade parisarne vid revolutionskrigens utbrott. Hans oration lyfter sig, och som sina lumpna medbröder, vilka likt revolutionstidevarvets fransmän spela antika frihetshjältar och vältalare, paraderar han i fortsättningen med den republikanska civismens klassiskt färgade, en gång levande, nu slitna och förljugna frasförråd:

Nu, blödom på ditt altar, helga Frihet!
 Gån, segren, krossen hydrans hufvuden!
 Här mellertid, för Er, jag i mitt kall
 Mot alla invärtets complotter vakar. (s. 302.)

En dylik tirad äger sin hemortsrätt i terreurens Paris, i ett samhälle som, hotat utifrån och inifrån, visste sig kämpa på tvenne fronter. »Eh bien, laissez nos frères d'armes aller ceindre leurs fronts de nouveaux lauriers; nous veillerons dans l'intérieur», heter det i ett tal från denna tid. Då Astolf sedermera efter hyperboréernas nederlag söker hejda den flyende härens anförare, Pantaleon, för att ställa honom till svars, skänka också liknande uppträden under franska revolutionen sina givna associationer åt det ironiskt spännande händelseförloppet. Pantaleon, väl Tiecks Pantalón från Die verkehrte Welt, som i en amirals skepnad förlorar en sjödrabbning mot Arlekin, framträder här såsom en general från någon av revolutionsarméerna; han gör sin entré på skådeplatsen, tronande i en vagn mellan tvenne »Ephorats-Commissarier». Dessa herrars befogenhet har tidigare varit på tal, när en officer upplyser Astolf om sin avsikt att fängsla Pantaleon efter dennes förräderi:

Men Ephoratets Commissarier,
 Som styra lägret, nekte det. (s. 299.)

Vi få nu ytterligare bevittna deras maktutövning, när de avvisa Astolfs anspråk med förklaringen, att de, och inga andra, representera det fria folkets högsta suveränitet. Bakom dessa hyperboreiska delegerade skymta oförtydbart nationalkonventets kommissarier, vilka vid arméerna åtföljde befälhavarna för att kontrollera

deras verksamhet. Parlamentarismen hos hyperboréerna är som man ser genomförd till fullkomlig likhet med förebilden i revolutionens Frankrike, så att den civila makten genom sina organ behärskar den militära. Det stora försvarstal Pantaleon nu avlevererar och med vars advokatyr han lyckas vända opinionen hos den uppretade massan till sin fördel bär likaledes den romanska retorikens snitt. Starkast minner dock uppträdets dramatiska final om den franska revolutionen. Då den vacklande folkmeningen stämts om och den pacifistiske generalen med praktfull ologik hälsas som räddaren Pantaleon, ropar mängden på eklövskrans och staty till belöning för hans patriotiska gärning samt för honom i triumf kring staden upp till Capitolium. Liksom Marat anklagades inför revolutionstribunalet men frikändes och bars, lagerkrönt, på massans axlar till folkförsamlingen i Tuilerierna, så skänkes Pantaleon en apoteos ögonblicket efter det han hotats av vanära och död. I denna farsgrotesk, där Atterbom givit luft åt sitt beska förakt för massans väderflöjelsnatur, har han även omedelbart angivit inom vilken historisk epok hans fantasi vistats. Då den av folket kringjublade Pantaleon med lättat sinne sätter sig tillrätta i vagnen, yttrar han nämligen, vänd mot eforatskommisarierna, revolutionsmannen Saint-Justs bekanta ord:

On marche toujours
Entre la roue et l'immortalité. (s. 311.)

Även mycket annat hos hyperboréerna minner om revolutionens Frankrike. Statsreligionen är hos dem avskaffad, och i dess ställe »predikas dagligt Stats-raison» (s. 265). Teorierna om statens natur, den politiska ideologien, parodiera det franska revolutionssamhällets. Hyperboréerna leva på tankegångarna från Rousseaus Contrat social, de vilja delegera makten (åt den som består dem den bästa trakteringen!) och de pösa ständigt i medvetandet om att utgöra det suveräna folket. Skanskommendanten, vars kastell blir intaget av fienden, därför att han själv vid överfallet sysslar med det högviktiga värvet att för tidningsbladet Samhällslyktan skriva på

ett splitternytt
Bevis, »att människan är född till frihet». (s. 274.)

vet väl, att »Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits», så som den 1:a artikeln i den konstituerande nationalförsamlingens av år 1789 Déclaration des droits de l'homme et du

citoyen lyder.¹ Över upplysningens och revolutionstidevarvets kosmopolitiska filantropism sprides likaledes löjet. Efter den patriotiska banketten spelar sålunda Mopsus, som i rusets vänsällhet känner sig universellare än själva universum och hänförd bjuder hela mänskligheten famnen, bland andra roller även den av en slags Anacharsis Clootz, en av revolutionens narrfigurer, betitlad »l'orateur du genre humain» och författare till arbetet *La république universelle*.²

Allt som allt visar det sig klart med vilken levande skärpa den franska revolutionen stod för Atterboms syn, när han i upptågen från sin imaginära republik gisslade dårskapen av en konsekvent demokrati, och huru medvetet och påpassligt han som parodist satte in sina stötar på alla de punkter löjet kunde nå. Att skalden, som Vetterlund med rätta framhävt,³ härvid avskilde allt som var stort, heroiskt och berättigat hos den historiska förebilden, att han icke ville se den nationella energien bakom vildheten och lidelserna utan drog ned folkväldesdramat till farsgycklets plan stod endast i samklang med hans satirs syftemål. Det allmängiltigt betydelsefulla händelsestoff den franska revolutionen skänkte honom för inträngandet i en demokratis politiska liv och studiet av massans psykologi utnyttjade han konsekvent vid anfallet på dem, i vilka han såg revolutionsteoriens arvtagare; i den lumpna imitationen underströk han det ursprungliga mönstrets förhatliga drag.

Frågan om revolutionens återspeglning i sagospelet, uttrycket för Atterboms djupa ovilja mot allt radikalt offentligt väsen av fransk typ, hänger på det närmaste samman med spörsmålet om vad diktaren visste om samma revolution. Tack vare ett otryckt Atterbom-brev kan man åtminstone visa på ett historiskt arbete om denna som, icke långt innan det 4:e äventyret tog form, bevisligen lästs av skalden med största intresse och därigenom i varje fall får räknas såsom en av hans främsta kunskapskällor om tidevarvet. I brevet, riktat till Palmblad och skrivet den 25 maj 1825,⁴ säger

¹ I sin anmälan av JOUY's *Moralen, tillämpad politiken* citerar Atterbom följande mening ur Jouy's bok: »Konstituerande församlingens verldskunniga förklaring påminde människorna, att de födas fria och uti rättigheter lika.» Atterbom, vars satiriska anspelning kanske aktualiserats just av detta ställe, tillägger: »Männe icke rätt många människor visste det förut?» (*Svea*, H. IX: 2, s. 155).

² I recensionen av JOUY's *Moralen, tillämpad politiken* nämner Atterbom Clootz vid sidan av Gregoire (*Svea*, H. IX: 2, s. 151); man ser, huru de olika revolutionsmännens individuella fysionomier varit honom förtrogna.

³ A. a., s. 268.

⁴ Brevet i fröken EBBA ATTERBOMS ägo.

Atterbom följande: »Fråga Geijer, om han läst *Schlossers Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts?* En högst ypperlig och intressant bok, som jag läst med största nöje, ja med förtjusning. Den kom hem i Kernells koffert — Han hade börjat öfversätta den, och Stenhammar ämnar fullfölja öfversättningen. Det är en bok, som förtjente, att i Svea ordentligt anmälas och karakteriseras, med valda utdrag till förnuftiga läsares uppbyggelse. Hälften af denna skrift handlar om Fransyska Revolutionen, och är den bästa framställning deraf, som jag hittills läst. Jag förutser, att denne författares både *anda* och *styl* skall synnerligen behaga Geijer och alla dem, som *hvarken* äro *Ultras* eller *Liberale*, utan hålla sig vid grundsatsen: *Fiat Justitia!*» I brevets fortsättning berömmar Atterbom särskilt Schlossers skildring av girondisterna och jakobinerna, lämnar efter hans framställning en utredning av skillnaden mellan dessa partiets åskådning och politiska väsensart samt ger till slut en porträttbild av Robespierres vän, skräckmannen Saint-Just, i hans egenskap av »ursinnig Rousseau'ist».

Heidelbergerprofessorn F. C. Schlossers *Geschichte des 18. Jahrhunderts in gedrängter Übersicht*, ett första utkast till författarens blivande huvudarbete, hade utkommit i tvenne band år 1823; en svensk översättning av boken framträdde 1827 i Uppsala på Palmblads förlag. Det vittnar om riktig blick för verkets karaktär, att Atterbom, som i Schlosser tycker sig upptäcka en meningsfrände, fattar principen *fiat justitia* som dennes ledstjärna. Som hävdatecknare företrädde Schlosser nämligen intet politiskt system utan var i främsta rummet moralist: en kantiansk rigorist med det individuella pliktbudet till norm satte sig i hans vetenskapliga verk till doms över personer och tidevarv. Säkert tilltalades Atterbom närmast av denna utpräglade moraliska tendens, ty som någon romantisk historiker kan Schlosser egentligen icke betecknas: hans historieåskådning bottnar i 1700-talets upplysning, liksom hans allmänna läggning är den borgerlige kosmopolitens. Relativt obetydlig som konstnär och stilist och utan atmosfärskapande fantasi, belyser han icke likt Carlyle i rörliga tavlor revolutionens ödesmoment och stormscener, kanske emedan händelserna ännu syntes honom alltför närliggande, alltför skrämmande aktuella för en dylik inbillningslek; han följer blott stramt de historiska huvudsammanhangen och kommenterar uteslutande genom ett, i tonen ofta mycket aggressivt, etiskt ställningstagande. Men i icke ringa grad ersätter

det rika notmaterialet, framställningens grundval, bristen på suggestiv historisk tidsfärg i verket. I dess utdrag ur de samtida aktstyckena lever verkligen hela revolutionsdramat upp på nytt i sina särskilda former och med sin säregna puls: aktörernas fysiologier skönjas för några korta ögonblick, och genom memoarer, tidningsreferat och rapporter hör man de hetsiga stämmorna från sessionssalarnas debatter och lyssnar till den klassiskt draperade talarkonstens passionerade vibrering. Här bjöds ett sakstoff, rikt ägnat att komma en dramatiskt gestaltande fantasi till mötes och locka den vidare. Då Schlossers bok uppenbart starkt aktualiserat den franska revolutionen för Atterbom, ligger antagandet nära tillhands, att karikatyrbilderna i sagospelet främst lånat sina historiska verklighetsdrag just härifrån. Ett år hade ju icke förflutit efter studiet av *Geschichte des 18. Jahrhunderts*, innan diktaren var i fullt arbete med sin hyperboreiska republik. Närmare slutsatser med försök till fixering av bestämda intryck vågar man knappast draga; den historiskt mycket beläste Atterbom ägde ju säkert även ur andra källor en betydande kunskap om denna epok. Endast en detalj må framdragas. Brevet till Palmblad visar bland annat, huru den rousseauanske skräckmannen Saint-Justs person fångat Atterboms uppmärksamhet, och i Schlossers verk läsas precis de ord av denne Robespierres anhängare, varmed sagospelet låter triumfatorn Pantaleon uttala sin erfarenhet av en revolutionärs vanskliga ställning.¹

Karikatyren av demokratiskt samhällsskick i det 4:e äventyrets hyperboreiska scener hämtar även, och i större utsträckning än man hittills lagt märke till, mål för sitt straffande löje från den dåtida liberala doktrинens föregångsland och mönstersamfund, Nordamerikas förenta stater.²

I själva verket kunde det icke gärna förhålla sig annorlunda. Det är redan från början ytterst osannolikt, att den stora förbundsrepubliken, så som dess institutioner och förhållanden stodo i cent-

¹ F. C. SCHLOSSER, *Adertonde århundradets historia i kort öfversigt* . . . Upsala 1827. D. 2, s. 192, not 1. Orden lyda: »Une révolution est une entreprise héroïque, dont les auteurs marchent entre la roue et l'immortalité.»

² Jfr VETTERLUND, a. a., s. 268—272 och 277, 278. Vetterlund, som i kortet skildrar Atterboms ovilja mot Amerika, sedd mot tidslägets bakgrund, diskuterar hyperborésatirens förhållande till miss Wrights Resa, berör Moore's amerikanska skaldebrev m. m., betraktar dock det amerikanska inslaget i sagospelet som i sin helhet föga betydande. Såsom av det följande framgår, kan jag här ingalunda dela hans mening.

rum för den politiskt-statsvetenskapliga diskussionen här hemma vid 1820-talets mitt, icke i någon form skulle komma med i en dagspolitiskt orienterad satir. De unga fristaterna hade ju vid denna tidpunkt hos oss fått rang av partiskiljande faktor vid åsiktsbrytningen mellan liberaler och konservative; de förras hävdande av frihets- och jämlikhetslandets företråde framför de gamla feudala ståndssamhällena i Europa möttes av de senares misstroagna kritik av dess oorganiska statsform och materialistiska civilisation. Förhistorien och förklaringen till det svenska 1820-talets starka Amerika-intresse är ett vetenskapligt ännu föga utrett kapitel, vilket här alldeles måste lämnas åt sidan. Det må vara nog att ännu en gång fastställa, att Förenta Staterna, just då Atterboms hyperboread tog form, ägde den ofrånkomliga aktualitet som gjorde, att vissa sidor av förbundsrepublikens nationella liv, sedda med vedersakarens ögon, av tidslägets tvångsmakt sögos in i diktverket.

Om Atterbom i ett av breven från sin stora utländska resa, det är från december 1817, mitt i ett anatema över den heliga alliansen kan peka på Nord- och Sydamerikas republiker som den enda tillflyktsorten för hederligt och vettigt folk,¹ så skall han ej många år senare se saken med andra ögon, åtminstone för Nordamerikas del. Då han i de våren 1822 hållna, i handskrift bevarade föreläsningarna över korstågens historia uttalar sig om Förenta Staterna, har han lämnat bakom sig den liberala tron på frihetslandet bortom haven och delar nu helt den historiska skolans betraktelsesätt. I opposition mot naturrättslig åskådning hyllar han i dessa föreläsningar verkliga staters »på inga contracter beroende organism». »Ville man», fortsätter han, »tilläfventyrs anförä den Nord-Amerikanska republiken såsom en factisk vederläggning af denna lära, emedan här en genom discurser och godtyckligt öfverenskomna fördrag uppkommen stat verklig synes stå för våra ögon, så lände derpå till svar, att detta samhälle, som egentligen är ett försök att bilda ett nytt ur elementerna af ett redan sönderfallet, ingenting bevisar så länge det ej genom ett längre historiskt lif ådagalagt, om det är möjligt att en *verklig* Stat — ty ännu är detta samhälle blott en förening af ett handelscompagnie och ett öconomiskt institut till befrämjande af den högsta möjliga ömse-sidiga vinst och sinnliga njutning af vinsten — kan låta *göra* eller

¹ *Minnen från Tyskland och Italien.* B. 1, s. 134, 135.

såsom ett slags andligt fabricat *tillverka sig*.¹ Några sidor längre fram i samma föreläsningar fortsätter han: »Om Nord-Amerika, hvilket egentligen tillika repräsenterar *den moderna* Republikanismen i hela dess gemensamma karakter och syftning, har jag redan yttrat mig. Det är ett ännu på Historiens utslag väntande försök att tillverka en stat af *blotta begrepp*, af maximer om hvilkas efterlefnad en mängd menniskor öfverenskommit för att med det möjligaste minsta omak få bredvid hvarandra välpläga sig af sitt jordbruk, sin industri och sin handel, fortplanta sitt slägte, tolerera hvad som är en likgiltigt samt hålla tal om frihet och upplysning.»²

Utomordentligt typiskt återgiva dessa uttalanden den argumentering, varmed dåtida konservatism underkände Nordamerikas statsbildning och förnekade dess framtida livsduglighet.³ I slutreflexionerna av Hans Järtas uppsats Om de Nord-Americanska Förenade Staternas materiella tillväxt i 2:a häftet av Odalmannen (1824) finna vi den ånyo mycket likartat formulerad. Enligt Järtas mening saknar det nordamerikanska statsförbundet organisation och inre sammanhållning. »Det utgör», säger han, »et stort aggregat af enskilda närings-interessen, et bolag af vinningslystna cosmopoliter» med möjlighet till bestånd endast under gynnsamma förhållanden. Ordet bolag äger här samma låga valör som hos Atterbom; Järta angriper ju också annorstädes dåtida liberala statslärares åsikt av staten såsom ett bolag. »Sålänge», fullföljer han sitt resonemang, »må också detta, i sin art enda, försök gälla såsom bevis, at enskilda beräkningar af nytta allena kunna sammanhålla större mennisko-samhällen; at en nation icke behöfver, jämte förenande former, den bindande organiska kraften af folkstamens enhet, af en för

¹ Handskrift i K. B. Häft 4, s. 6.

² A. a., H. 5, s. 6.

³ Då Atterbom kallar Nordamerika i statligt hänseende »blott en förening af ett handelscompagnie och ett öconomiskt institut», delar han den åskådning Burke uttalat i *Reflections on the revolution in France*, att staten vore något annat och vida högre än »a partnership agreement in a trade of pepper and coffee, calico or tobacco, or some other such low concern» och som Adam Müller sedermera, i anslutning till Burke, gjorde sig till tolk för i sina *Elemente der Staatskunst*. Samma etikett på Nordamerikas statsbildning återfinnes längre fram hos Atterbom i en ändå skarpare förkastelsedom i *Studier till filosofiens historia och system* (1835). Han talar här om radikalernas statsmönster, »det ofantliga handels- fabriks- och åkerbruks-bolaget Nord-Amerika; der de med hänryckning skåda ett samhälle, som ohöjdt grundar sig på Egoism, Njutningslust och Industri, samt ögonskenligen blomstrar desto yppigare, ju mindre det befattar sig med Religion, Uppfostran, Sedlighet, Vetenskap och andra sådana hjernspöken.» (s. 371, 372.)

mängden gemensam, ehuru derföre icke intollerant, stats-religion, af egna seder och af en historia.»¹

Detta auktoritativa credo för oss ett par år framåt i tiden: som nära samtidig till Atterboms yttranden sluter sig däremot Geijers fängslande analys av Amerikas statsproblem i skriften *Nytt »Et och annat»* i anledning af frågan om akademiska jurisdictionen (1823). Geijer gör gällande, att så länge Amerika ännu befinner sig i ett »fortfarande kolonisationstillstånd», får man icke begära, att det moraliskt och politiskt skall foga sig samman till en helgjuten statsbildning. En inre organisation, en strängare sammanhängande regeringsprincip kunna småningom väntas. Då skall korporationssystemet otvivelaktigt även utveckla sig och bli nödvändigt.² Om livsvillkoren för en hållbar samhällsbildning tänker Geijer teoretiskt väsentligen lika med Atterbom och Järta, men han är försiktigare i sina slutsatser och mindre doktrinär i tillämpningen på det enskilda fallet. Hos Atterbom och Järta röjer sig vidare en avgjord antipati mot Fristaterna som saknas hos den optimistiske, mera empiriskt lagde Geijer; han vaktar sig väl att höja några olycksprofetior om dessas framtid.

Det är icke för djärvt att antaga, att Atterbom, då han i kors-tågsföreläsningarna utvecklar en konservativ statsåskådnings syn på Amerika, ägt ett stöd i den tyske filosof som i övrigt så djupgående påverkat idéerna om statens liv i samma föreläsningar, nämligen Heinrich Steffens. I sina båda arbeten *Die gegenwärtige Zeit* (1817) och *Caricaturen des Heiligsten* (1819, 1821), särskilt i det förstnämnda verket, hade Steffens flerstädes uttalat sig om Amerikas statsform och nationalanda. Det må vara nog att här anföra ett ställe ur senare delen av *Caricaturen des Heiligsten*, där Atterboms förkastelsedom synes nära föregripen och som samtidigt överensstämmer med Järtas förut citerade åsikt om de historiska förut-sättningarnas betydelse för ett samhälles liv. Steffens skriver: »Ein kleinlicher, spiessbürgerlicher Sinn bildete sich, vom Anfange an, und das oberflächliche Gerede von Freiheit, Toleranz, Menschenrechte fand unter diesem Haufen eine sichere Stätte. Mehr als irgend ein anderer Staat beweist eben Nordamerika, wie unfähig solche leere Begriffe sind, den grossartigen nationalen Sinn zu ersetzen, der sich aus einer uralten geschichtlichen Wurzel entfaltet.»³

¹ *Odal mannen*, H. 2, Falun 1824, s. 182, 183.

² GEIJERS *Samlade skrifter*. Ny ökad uppl. . . . D. 3, s. 286, 287.

³ *Caricaturen des Heiligsten*. Th. 2. Leipzig 1821, s. 186.

Korstågsföreläsningarnas tvenne uttalanden om Nordamerika skilja sig, ehuru nära samstämmiga, i viss mån genom själva tonen. Det första kritiserar, sakligt motiverande, Fristaternas statsbildning, det senare förlöjligar denna. Man skönjer lätt, att Amerika, sådant det här tecknas som ett oorganiskt, blott konstruerat samfund, en »legal välplägnings-anstalt» — Atterboms ord på ett annat ställe i samma föreläsningar — varest några gängse idealistiska talesätt uppåddas för att täcka den krassa utilism som är dess uteslutande livsprincip, i sin kärna intet annat är än en hyperboreisk republik. Detta sammanhang är icke oväsentligt. Sannolikt långt innan Atterbom koncipierat hela sin politiska fiktion, har Amerika i hans föreställning representerat en falsk idé av staten. När denna vrångbild sedermera blev till dikt, kunde den naturligt finna vägen åter till samma historiskt existerande samhällskarikatyr.

»Die *liberale* (in Amerikanischem und Französischem Sinn) Parthei residirt in Stockholm, und herrscht in den dortigen Tagblättern»,¹ skriver Atterbom den 9 april 1824 till Schelling om den från litterär till politisk förvandlade kampsituationen i hemlandet. Samma år, 1824, betecknar också en stigande kurva för årtiondets Amerika-intresse hos oss och dettas utveckling till att bli politiskt gränsbildande. Det är detta år som Järta i 2:a häftet av Odalmannen inför sin nyss omtalade uppsats, Om de Nord-Amerikanska Förenade Staternas materiella tillväxt, vilken väl i huvudsak var statistiskt redogörande men vars slutsidor med *salva efter salva* av kritiska påpekanden söka uppvisa den unga mönsterstatens ringa moraliska kraft, medan *Argus* samtidigt börjar giva den allt livligare Amerika-diskussionen en plats i sina spalter. Under det att den av bröderna Theorell utgivna Stockholms Courier (1820—22) vid flera tillfällen med varm men ingalunda oreserverad beundran för de Förenade Staternas talan, saknas nämligen, påfallande nog, i det liberala systerorganets första årgångar all konfrontation mellan den gamla och den nya världens politiska problem. År 1824 medförde som sagt en avgjord förändring i detta hänseende. Från april detta år följer i *Argus* artikel på artikel om Fristaterna, prisande i höga tongångar deras författning, institutioner och nationalanda såväl som de lika enorma som snabba framstegen i materiell och andlig odling, ett allvarligt hot mot Europas kulturella ledareställning. Med år 1825 får *Argus* amerikomani sitt polemiska komple-

¹ *Atterboms brev till Schelling*. Samlaren 1918, s. 107.

ment: lovorden över Förenta Staternas enastående företräden bindas nu samman med häftiga angrepp på de förstockade »historiske», vilka genom sina tidskrifter och tidningar, *Odalmannen*, *Svensk Litteraturtidning*¹, senare även *Svea*, på allt vis sökte förringa Amerikas värde. Under åren 1825 och 1826 återkommer tidningen ständigt på sitt envist omtuggande maner till temat Nordamerika och den historiska skolan i en rad attacker på den monarkiska principens och det feodala ståndssamhällets försvarare, varigenom debatten delvis föres upp på det statsvetenskapliga planet. Med utgången av år 1826 betraktar emellertid *Argus* denna kampanj som lyckligen slutförd; i sitt nummer för den 30 december 1826 förklarar tidningen, att den genom de uppsatser och statistiska underrättelser om Amerika som under 1 1/2 års tid stått att läsa i dess spalter tror sig ha rubbat Amerika-fiendernas planer att nedsätta landet i den allmänna opinionen, varpå den till slut självbelätet framhåller, att, tack vare dess publicistiska insats, intet europeiskt land erhållit så mycken kännedom om det verkliga läget i Förenta Staterna som Sverige. Artiklar om detta ämne saknas också följdriktigt i *Argus* under år 1827.

Reseskildringar, som sällan utebli, då ett land ägnar ett vetgirigt intresse åt ett annat, förmedlade också kunskapen om tillstånd och förhållanden i Fristaterna och höll meningsutbytet om deras företräden vid makt. Tvenne sådana, båda av betydelse för Atterboms politiska satir, utkommo också just under dessa år av 1820-talet. Den ena var Axel Klinckowströms *Bref om de Förenta Staterna* (1824), den andra, en översättning, miss Wrights *Resa genom Förenta Staterna i Nordamerika* (1826). Den förra gav anledning till den utförligaste och mest djupgående skildring av amerikanskt statsliv vi äga från detta tidsskede, *Hartmansdorffs*

¹ År 1821 (förut redan 1818) hade *Svensk Litteraturtidning* i PALMBLADS artikelserie *Öfversigt af Sveriges nuvarande dagblads-literatur* uttryckt sitt förakt för Nordamerikas enbart materiella kultur (17 dec. 1821). Sitt definitiva, absolut förkastande domslut över Fristaterna avkunnade tidningen i den högeligen karakteristiska sammanfattning som avslöt dess anmälan av JÄRTAS *Amerika-essay* i *Odalmannens* 2:a häfte (16 aug. 1824). Ordalagen voro följande: »Sådan är andan af den foedererade republik, hvilken man för 20 år sedan i Europa, och ännu i dag i *Argus*, betraktade såsom frihetens fädernesland, culturens förlofvade land och det realiserade idealet af den nyare statslärans materialistiska theoremer. Visserligen må ej nekas, att alla de krafter, hvilka genom maskiner kunna sättas i rörelse, här nått en hög utbildning, men begreppen af fädernesland, af stat i högre mening, af cultur och vettenskap, annat än så vida de tjena för den sinnliga njutningen, äro alldeles främmande för dessa fristater, i hvilkas medelpunkt egennyttan är den kokande ånggräta, som sätter alla statshjulen i verksamhet.»

Framställning af de Nord-Americanska Förenta Staternas tillstånd i Svea, ursprungligen påbörjad som en anmälan av Klinckowströms Resa.¹ Den senare, flitigt citerad i Argus, publicerad på dess förlag och högeligen lovprisad av liberal svensk press, var en fullgod exponent för det frisinnade Amerika-svärmeriet, så hänförd i sin tro på den nya världens förträfflighet, att den utmanade löjet på konservativt håll.² Det politiskt färgade kåseriet som i olika former likt ett skrattande eko åtföljde dagsopinionerna i pressen började också snart göra sina anspelningar på ultramarinska företeelser och deras resonans här hemma. I Dahlgrens och Beskows dramatiska skämt, de närmaste inhemska föregångarne till Atterboms hyperboread, kan man avläsa i vilken grad det amerikanska hörde till talet för dagen; den mytologiska revyn Argus i Olympen (1825) är fylld av allusioner på Förenta Staterna, och i Julklappar åt Argus (1825) leker Beskows påpassliga kvickhet bland annat med den tungrodde motståndarens Amerika-beundran, icke utan att utdela en släng åt miss Wrights reseskildring.

Mot den här med ett par linjer antydda bakgrunden avteckna sig de spridda drag av Amerika-satir vilka Atterbom dolt i sin hyperboreiska republik. Denna hans satir är helt tids- och dagspräglad; anger man Amerika-diskussionens allmänna läge hos oss under åren 1824—26, så har man därmed också omskrivit den synkrets som var hans och visat på det stoff av idéer och fakta som utgjorde underlaget för de komiska fantasibilderna. Argus anfall

¹ Den publicerades i *Svea*, H. VII: 2 (1825), IX: 2 (1826) och X: 2 (1827). Se om denna avhandling H. ALMQUIST, *August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana*. Historisk tidskrift 1918, s. 24—28.

² Med en fransk Amerika-skildring har Atterbom stiftat åtminstone en yttlig bekantskap; han berättar i brev till Brinkman den 22 augusti 1825 (tr. i *Samlaren* 1911, s. 87—90), att excellensen Wachtmeister på Årup visat honom »ett märkvärdigt ställe om Nord-Amerikanska Republiken, i en fransysk bok, hvars författare heter antingen *Bonjour* eller *Beaujour*. Stället är derföre märkvärdigt, emedan det innehåller ett ännu hårdare anathem öfver dessa fristater, än någon 'ultraistisk' Svensk hittills yttrat, och står likväl i en bok, som NB. är skriven af en Liberal i afsigt att lofprisa dem. Det bör vid något tillfälle citeras och beagnas.» Boken var den franske diplomaten FÉLIX DE BEAUJOURS *Aperçu des États-Unis, au commencement du XIXe siècle, depuis 1800 jusqu'en 1810, avec des tables statistiques*. Paris 1814. Den för Atterbom så välkomna förkastelseorden öfver Fristaterna är sannolikt identisk med några passager i arbetets 2:a kapitel, »De l'état politique des États-Unis» (s. 68—74). Att Beaujours bok vore skriven för att förhålliga Förenta Staterna torde för övrigt knappast vara riktigt; hans framställning synes på denna punkt lika objektiv som kritisk. Atterbom har sedermera omnämnt boken för Palmblad, som efter hans anvisning anbefalldes den åt Hartmansdorff (brev i R. A. 9 sept. 1825). Den uppräknas även bland nytillkomna källor rörande amerikanska förhållanden i dennes avhandling i *Svea* (H. IX: 2, s. 1).

på Uppsalas »historiske» för deras fientliga stämning mot Förenta Staterna blev satirens springande punkt. Atterboms förargliga anspelningar på en del missförhållanden i liberalismens mönsterstat voro härvid icke annat än svar på tal.

I Böttigers Ungdomsminnen, där den åldrade skalden-professorn icke så litet kyligt och närsynt porträtterat Atterbom görande sin entré i Hans Järtas salong i Uppsala, föreligger som känt ett vittnesbörd om att diktaren på vissa punkter skulle adresserat sin satir till republikanerna i väster. »När», skriver Böttiger om den senare avdelningen av Lycksalighetens ö, »denna sedermera utkom, igenkände jag i den hyperboreiska republiken starka reflexer från aftonsamtalen hos Järta, der man ofta plögade ridikylisera den amerikanska, särdeles med anledning af en då nyligen öfversatt skrift af miss Wright, som skildrade allt i rosenrödt.»¹

Miss Frances Wrights Resa genom Förenta Staterna i Nordamerika, åren 1818, 1819 och 1820, efter en fransk tolkning av det engelska originalet, *Views of society and manners in America* (1821), lämpade sig onekligen i mångt och mycket särdeles väl till föremål för Järtas syrliga kvickhet. Den litterära och filantropiska damen, längre fram verksam för negerslaveriets bekämpande, är den typiska reseskildraren med förutfattad mening, doktrinären som i det främmande landet, avsiktligt eller oavsiktligt, endast ser vad han vill se. Entusiasmerad för Amerikas revolution alltifrån sin tidiga ungdom, upplysningsideolog av renaste vatten och fången i det sista sekelskiftets frasrika civism, beträdde hon den unga nationens mark fullt förvissad om att ha nått den demokratiska frihetens förlovade land. En permanent förtjusning över nästan allt vad hon möter i Amerika fyller också hennes bok med sentimentala eller patetiska deklamationer, och är hon än icke blind för samhällsbildens mörka partier, så förmå dessa dock knappast kasta någon skugga på det helas lysande förträfflighet; tendensen, den åsiktsbundna, från början färdiga övertygelsen, hindrar henne att se realistiskt och ge samfundsljutenas deras rätta plats i de sociala och politiska sammanhangen. Då denna panegyrik över Fristaterna sedan godtogs och lovprisades av svensk liberal press, då man t. ex. i en anmälan av bokens första del i Stockholmsposten (18 aug. 1826) kunde få läsa om den unga missen, att hon i sitt omdöme över »lagstiftningens, lagskipningens och samhällsorganismens djupaste, ofta minst för-

¹ C. W. BÖTTIGER, *Samlade skrifter*. Stockholm 1881. B. 6, s. 132.

stådda problemer» »höjer sig öfver de flesta statsmän och politiska skriftställare, samt står i bredd med de största af detta slag, som vår tid och kanske någon tid frambragt», får man ej förundra sig över att de som tänkte olika reagerade med löjets vapen och ej voro hågade att göra hennes reseskildring den rättvisa den förtjänade, särskilt som gensaga mot engelsk genomsnittsopinions fördomsfulla hållning mot de forna kolonierna.

Som bekant har Atterbom själv i några anmärkningar vid slutet av sagespelets andra del förlöjligat miss Wrights skönmålning av Förenta Staterna, allt under försäkran, att hans karikatyrbilder ingenting lånat från hennes bok, som han enligt egen uppgift först sedan de hyperboreiska scenerna voro skrivna och tryckta av en händelse kommit att ögna i. Att en av Atterbom citerad episod ur miss Wrights Resa råkat erhålla en så förvånande likhet med Pantaleons krigsexpedition — man minnes den hyperboreiske generalen, vilken av lutter vehjärtad pacifism släppt fiendehären ur händerna, emedan dess tillintetgörande skulle kostat tolv republikaner livet — beror således, enligt vad skalden påstår, endast på att den komiska fantasiens överdrifter under vissa förvända förhållanden kunna upphinnas av verkligheten. Är Atterbom här verkligen uppriktig och hans förvåning över den mer än frappanta överensstämmelsen icke spelad? Hans betydligt skruvade försäkran förefaller nästan skriven för att möta något väntat inkast; det är i varje fall lustigt att se med vilken iver skalden, annars en icke särdeles nogräknad låntagare, nu garderar sin självständighet och skattar sig lycklig, att han icke tidigare läst miss Wrights bok, då frestelsen till ett plagiat möjligen kunnat bliva honom övermäktig. Mot denna förklaring står i alla händelser en annan senare, där Atterbom på samma punkt slagit till reträtt och så gott som erkänt sin skuld till miss Wright, liksom han vidgår, att de hyperboreiska scenerna delvis syfta på amerikanska förhållanden. Den 5 oktober 1854 skrev Atterbom till sin förläggare, Abraham Bohlin, ett brev med utförlig redogörelse för huru han ämnade revidera samma scener för den nya upplagan av Lycksalighetens ö. Replikerande på en anmärkning av Bohlin, att hans karikerade republik saknade motbild i verkligheten, gör Atterbom i samband härmed ett, hittills icke observerat, uttalande om hyperborésatirens ställning till Förenta Staterna. »Man gör mig orätt», skriver han här, »om man föreställer sig, att jag enkannerligen haft *Nord-Amerika* i sigte.

Ett och annat drag är visserligen hämtadt äfven derifrån (hos sjelfva loftalarinnan Miss Wright förekommer — och NB. *med beröm* förtäljd — en krigsbragd, som alldeles motsvarar Pantaleons); men onekligen står *der*, åtminstone styckevis, allt på bättre fötter (äfven krigar-modet, — åtminstone vid jemförelse med Mexikaner etc.)»¹

Härmed torde den lilla stölden från miss Wrights Resa vara till fullo intygd; Atterboms undvikande formulering beror väl utslutande på olust att erkänna vad han tidigare bestämt förnekat. Vill man trots allt våga ett försvar för diktarens sanningsenlighet, står ju en utväg öppen, om man antager, att han före bekantskapen med boken hört anekdoten om den pacifistiske officeren förlöjligas i något sällskap och sedan bevarat den i sitt, synnerligen goda minne. Här komma också Böttigers erinringar till mötes som en förklaring; det är ju ytterst sannolikt, att just denna godbit var en av målskivorna för de sarkasmer som i Järtas salong haglade över den amerikanska damen. Man kan bringa i minnet, att Böttigers första hågkomst av Atterbom hos Järta var knuten till »en ruskig novemberafton» år 1826, och att den 15 november samma år 2:a delen av miss Wrights Resa, med berättelsen om den amerikanske officeren, annonserades i Argus som nyss utkommen.

Var Atterbom ivrig att hävda, att sagspelets politiska satir borde uppfattas enbart som en fri inbillningslek, så voro hans farhågor för tolkningar i motsatt riktning icke ogrundade. Att hyperboreaden, åtminstone av vissa läsare, ansågs sikta mot Amerika framgår nämligen av ett par yttranden i tidningen Kometen. Hammarsköld, som den 23 juni 1827 här anmälde den senare avdelningen av Lycksalighetens ö, uttalar sig sålunda om Atterboms demokratiska Abdera: »I trots af hvad Förf. i en Poemet åtföljande anmärkning påstår, bär stycket sjelf omisskänneliga prof att vara blott en intenderad parodi af ett verkligt föremål, och denna dess brist på satirisk idealitet, på fri obetingad endast glädtigt skämtande phantasilek är ett [!] af dess största fläckar». Med det »verkliga föremålet» kan ej gärna avses annat än Amerika; varje tvivel här om vederlägges av en något senare recension i Kometen, en granskning av 11:e häftet av tidskriften Svea, som i en litterär översikt

¹ Brev i K. B. Ett par brev från Atterbom till Bohlin under samma tidpunkt (26 och 27 sept. 1854) beröra den i hyperboreadens nya version instuckna passagen om den amerikanska mönsterfrun, som Atterbom, enligt vad Vetterlund påpekat, hittat i Fredrika Bremers Hemmen i nya världen. Skalden, något bekymrad över sitt tilltag, vill så vitt möjligt »skona den goda Mamsell Bremer».

ägnat ett par sidor åt miss Wrights resebok. Sveas anmälan av denna, troligen Palmlads verk, hade tagit fasta på flera av de praktställen Atterbom anfört i sina anmärkningar till sagospelet och ytterligare utökat samlingen av sottiser; den slående likheten mellan den amerikanske officerens resonemang om de tolv räddade medborgarne och Pantaleons försvar för sitt fälttåg påpekades här med anmärkningen, att skalden ej behövde hysa fruktan att beskyllas för komisk överdrift. Kometen tog anstöt av denna reflexion, en ren upprepning av Atterboms komplimang till sig själv i de nyss omtalade anmärkningarna, och förklarade i sur ton (1 dec. 1827), att »underrättelserne ur Miss Wrights resa ej på något sätt kunna upphjelpa de misslyckade rolighetsscenerna i lycksalighetens ö — t. ex. satiren på Nordamerika». Det är klart besked om den tendens man på sina håll ville upptäcka i diktverket.

Vad i den hyperboreiska republiken är då myntat på Förenta Staterna? Har först och främst miss Wrights reseskildring utöver det nyss påvisade satt några spår i Atterboms karikatyrbilder? Frågan är ej lätt att besvara, därför att den engelska damens bok var ett uttryck för samma från 1700-talets upplysning ärvda liberalism, samma »afart af civism och philanthropism» (för att låna en karakteristik av Atterbom från ett senare tillfälle) som utgjorde själva huvudföremålet för hyperborésatiren. De hugg skalden i sagospelet riktade mot denna åskådning och dess yttringar kunna av detta skäl gälla såväl europeiska som transatlantiska företeelser. Atterboms med hyperboreaden nära förknippade anmälan av Jouy's Moralen, tillämpad politiken är endast ett annat slag mot den mentalitet miss Wright företrädde; den enfaldige och virrige franske frasmakaren sjöng ej mindre höga lovsånger till republikernas alla dygder, Nordamerikas icke förgättna. Det blir därför, särskilt då det är ovisst om Atterbom verkligen läst miss Wright och han med säkerhet hämtat sitt vetande om Förenta Staterna från flera håll, närmast en smaksak, om man vill föra ett eller annat specimen av hyperboreisk anda tillbaka till hennes bok. Blott ett förhållande förtjänar en anmärkning. Atterbom hade låtit hyperboréerna i militärt avseende vara utrustade med en milisarmé, duktig vid parader men snabb att flykta vid mera krigiska tillfällen, och därmed alldeles otvivelaktigt riktat adressen till Nordamerikas speciella försvarssystem. Då det framgår av Atterboms anmärkningar till sagospelet, att han retat sig på miss Wrights hänryckta skildringar

av milissystemet i Fristaterna, så synes det mycket sannolikt, att driften med detta medborgarvärn som går tillväga »med defensiva mått och steg» — unionens författning tillät ju endast försvarskrig — just föranletts av hennes resebok.

I närmaste samband härmed reser sig också en förmodan, att militärmaktens speciella begränsade roll i den hyperboreiska republiken står i Amerikas tecken. Pacifistisk åskådning och parlamentarisk teori låta hyperboréerna sväva betänkligt på målet i frågan om krigets, även försvarskrigets berättigande; på Astolfs harmsna spörsmål, om det finnes någon annan utväg än att slåss, då landets frihet och ära hotas av en inkräktare, svarar presidenten ytterst förläget:

Vår visa grundlag har sökt förebygga
 Hvar väg till militärisk despotism, —
 Vid hvilken ni, måhända, blifvit van
 I mindre grundligt välbeställda stater. (s. 282.)

Militärdespotismens problem, alltid levande för de liberale under detta tidsskede, är här otvivelaktigt sett mot bakgrunden av amerikanska förhållanden. I Argus finner man det även belyst under samma synvinkel. Så förklarade tidningen (22 juli 1826), att militärdespotismen »i konstitutionell drägt» just då vore Europas och mänsklighetens farligaste fiende; den enda möjliga räddningen från den läge i Förenta Staternas moraliska kraft. Icke långt senare (9 september) återkom Argus mera direkt till förhållandet mellan den militära och den civila makten i Nordamerika. »Genom den princip för administrationen», skriver tidningen, »hvilken Jefferson såsom President tillika följde, och inskräppte: den nämligen att grunda Nationalförsvaret på Milisen, och undvara en stående armé, hvarigenom den väpnade styrkan helt och hållet lades i Medborgarnes egna händer, fulländade han sitt verk, och afskar derigenom möjligheten för en militärdespotism att etablera sig,» etc. Det är en klar parallell till tankegången i de nyss anförda verserna och orienterar den hyperboreiska antimilitarismen tydligt västerut.

Kunna intrycken från miss Wright ej räknas som mera betydande, är det däremot uppenbart, att Axel Klinckowströms Bref om de Förenta Staterna, författade under en resa till Amerika, åren 1818, 1819, 1820 omedelbart eller i andra hand lämnat ett par bidrag till hyperboreaden. Klinckowströms bok utkom i slutet av år

1824, då Amerika åtnjöt särskild aktualitet hos oss, och blev snart livligt uppmärksammas, ej minst i uppsaliensiska kretsar. I brev till Palmblad den 10 januari 1825¹ utlovar Hartmansdorff en anmälan av arbetet, och i ett svarsbrev till denne den 23 februari (R. A.) säger sig Palmblad just vara sysselsatt med att läsa Klinckowströms i hans tanke synnerligen intressanta bok. »Mannen», skriver han, »synes mig äga ett öppet sinne, skaffat sig god reda och visat sig oväldig observator. Endast hvad han raisonnerar om Uppfostran, Religion, Philosophi är nog enfaldigt.» I ett följande brev, den 28 mars (R.A.), rörande den tillämnade kritiken av boken gör Palmblad följande högeligen belysande reflexion: »Jag har alltid föreställt mig N. Amerika såsom ett realiseradt Arguseri».² Man kan vara förvissad om att Atterbom gjort sig en helt motsvarande bild av Fristaterna; samma uppfattning ligger till grund för hans antipati mot dem och förklarar hans satir.

Palmblads omdöme om Klinckowströms Resa träffar otvivelaktigt rätt. Den svenske sjöofficerens reflexioner i teoretiska och spekulativa frågor äro onekligen ganska enkla, hans stil tangerar ofta det banala, och han står på intet sätt i de borna reseskildrarnes klass. Som folkpsykolog höjer han sig icke heller över det vanliga måttet. Men han var en saklig, uppmärksam och tänkande iakttagare, som okonstlat berättade om vad han sett och erfarit. Hans besök i Nordamerika tjänade praktiska syften, och han är otvivelaktigt mest till sin fördel, då han håller sig på det praktiska livets domäner; redogörelserna för ekonomiska, industriella och tekniska ting, för ångbåtarna, då i sin första ungdom, och för Fristaternas här- och flottväsen kunna ännu fångsla. Till sin politiska åskådning tydligen moderat liberal med en viss upplysningsrationalism i grundsynen, kände sig Klinckowström förklarligt nog väsentligen sympatiskt stämd mot Förenta Staterna och försvarar, dock utan doktrinär förhandsmening, den unga nationens folkanda, dess »esprit». Då hans bok uppmärksammas även utom Sverige, i en kort men mycket välvillig anmälan i C. Molbechs Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst,³ lovordas också dess frihet från den antipati mot Amerika som t. ex. vanligen vanställde engelska resenärers framställningar.

¹ Brevet i fröken E. ATTERBOMS ägo.

² Brevet delvis citerat i H. ALMQUISTS uppsats *August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana* i Historisk tidskrift 1918, s. 25.

³ Bind 1, Kbhn 1827, s. 124—126.

Det var med denne Amerika-farare Atterbom som redan nämnts måste ha stiftat en viss bekantskap. Kanske har han läst hans bok vid samma tidpunkt som Palmblad, i varje fall bör han väl genom vännens kommentarer fått den inom sin synkrets. Kanske har den endast varit honom känd i förmedling av kritiker och referat och då i främsta rummet genom Hartmansdorffs förut omtalade Framställning af de Nord-Americanska Förenta Staternas tillstånd i tidskriften Svea, där den som källskrift flerstädes citeras vid sidan av andra reseskildringar från Amerika.

Särskilt ha Klinckowströms intryck av förbundshuvudstaden, Washington, och umgängessederna i presidentens omgivning genom sin mindre fördelaktiga karaktär framlockat Atterboms vakna löje. Klinckowström lämnar en föga inbjudande målning av denna stad, ännu endast ett utkast till en stad med spridda grupper av hus, som på långa avstånd från varandra resa sig på ett öde fält, och så ovärdad, att vandraren på den icke stensatta huvudgatan än, vid torrt väder, löper fara att kvävas av damm, än, när det regnar, sjunker ned i gyttjan över fotknölnarna. »Till höger om vägen, då man far om Capitolium», så beskriver Klinckowström, »är marken ett godt stycke beväxt med törne; nog synes mig likväl, att för ordningen skull, man kunde afröjt en plats, hvilken alla ankommande fremlingar passerat, om intet lagstiftande makten just derigenom vill gifva tillkänna, att staten är ny, och uti beständigt tilltagande i styrka och kultur».¹

Vägvisaren, Astolfs ledsagare i den gamla domkyrkan, prisar på följande vis för främlingen hyperboréernas »briljanta hufvudstad»:

Andra resande ha stött sig
På några träsk och skogshult mellan husen,
Palatser utan tak, och enebuskar
Som här och der idyllisera torgen;
Men ni, ni anar lätt, att fria män
Behöfva fritt utrymme. (s. 246, 247.)

Stadsbilden, ej särdeles tjusande, synes här uppenbart tecknad med Washington som mönster; man lägge också märke till, huru själva den befängda motiveringen för förfallet och oordningen verkar som en variant av den halvt ironiska förklaring Klinckowström ger. Då vägvisaren i sin nästa replik nämner Capitolium, så lokaliserar

¹ A. a., D. 1, s. 52.

den eljest tämligen abstrakta hyperboreiska huvudstaden ånyo till samma amerikanska förebild. Men Atterbom släpper ej Washington enbart med dessa anspelningar. I en följande scen låter han Astolf fråga, om icke den höjd på vilken eforatspalatset är uppfört fordoms kallades Gåsbacken, varvid denne erhåller den upplysningen, att fängelsestraff ådömes var och en som för en resande omtalar denna ursprungliga benämning på Capitolinska kullen. Atterbom får i och med detsamma ett tillfälle att tvärsigenom den hyperboreiska fåfängan rikta en stöt mot den amerikanska vanan av storståtlig historisk namngivning. Nu mindre rädd att beskyllas för obehörig kopiering av faktiska förhållanden, drog han sig icke heller för att vid sagospelets slut tillfoga en not om att denna namnförändring måhända kunde påminna någon läsare av skalden Moore om en liknande, »som föregått med en bäck i en ryktbar demokratisk hufvudstad:

'And what was *Goose-Creek* once, is *Tiber* now.'¹

Härtill fogar Atterbom en sidohänvisning till en upplaga av Moore's Works. Hänvisningen gäller den engelske poetens Epistle VII. To Thomas Hume, Esq. M.D., inledd av drastiskt föraktfulla verser om förbundshuvudstaden:

This fam'd metropolis, where Fancy sees
Squares in morasses, obelisks in trees;
Which travelling fools and gazetteers adorn
With shrines unbuilt and heroes yet unborn.

Sina straffande heroiska kupletter gav Moore ett realistiskt underlag med ett antal noter, som skadeglatt framdrogo en del alltför pittoreska detaljer i Washingtons fysionomi och belyste de illa fullföljda pretentionerna i stadens anläggning. Ej minst omnämnas i dem byggnader, som påbörjats i stor stil men aldrig fullbordats utan sedan fått förfalla: man kan gissa, att de »palatser utan tak» vilka figurera i vägvisarens beskrivning för Astolf stamma från dessa upplysningar. Huru Atterbom fäst sig just vid denna Moore's satiriska epistel och dess tavla av Washington framgår ytterligare av hans i Svea X: 2 införda Upplysningar vid skriften: Till-

¹ Även KLINCKOWSTRÖM omtalar den lilla, strax nedanför den höjd på vilken Capitolium är uppfört flytande bäcken, »som man löjligt nog behagat kalla *Tibern*, ehuru den på intet vis liknar denna märkvärdiga ström». (D. 1, s. 51.) Då *Svensk Litteraturtidning* den 6 mars 1823 med anledning av en amerikansk geografisk kalender roade sig med en drift med amerikanarnes sätt att nobilisera sitt eget med berömda platser eller personers namn, nämnes också Washingtons Tiber.

lägg m. m. Han framhåller här, huru Moore i det ifrågavarande skaldebrevet tecknat »en högst komisk och med den i Svea (H. IX. N. 2. s. 93—95) redan lemnade beskrifningen fullkomligt öfverensstämmande bild af denna ömkeliga förbunds-stad.»¹ Den åsyftade beskrifningen i Svea förekom i Hartmansdorffs förut berörda Amerika-avhandling, där skildringen av Washington, betydelsefullt nog, flerstädes bygger just på Klinckowströms Resa. Man iakttager, hur Atterbom nu, liksom i noten till sagospelet, förföljer den amerikanska metropolen med envis ovilja, och det är därför intet förvånande, att samma antipati kommer till uttryck i diktverket. Atterboms Upplysningar visa i övrigt på det mest övertygande sätt huru ivrigt och under vilken polemisk spänning hans tankar vid denna tidpunkt — det är omkring nyåret 1827 — kretsa kring Nordamerika och frågan om dess ställning som demokratiskt mönsterland. Hans tidigare i samma Svea-häfte efter recensionen av Hammarskölds filosofihistoria införda uppsats Tillägg. Om vissa Recensenten tillhöriga läror i Filosofi, Ästhetik och Politik jämte dess bilagor hade redan häftigt angripit Argus som Amerikas oförtrottlige lovsångare. I Upplysningar vid skriften: Tillägg m. m. följer nu på samma linje en förnyad hetsig attack på »Publicisteriets normal-samhälle». Efter utdrag ur trenne av Moore's amerikanska skaldebrev, citerade med en förtjusning, som röjer huru Atterbom genom dem tyckt sig få vatten på sin kvarn, vänder sig skalden ånyo mot Argus oupphörliga skrikande om idealstaten bortom haven, återkommer till sina gamla idéer om Fristaternas enbart materiella kultur och statsbildningens bristande fasthet under nya utfall mot Argus, som anvisat Amerika uppgiften »att rädda odlingen och äfven frälsa Europa», och återoppar till sist, slutande med ett citat från Moore, det vittnesbörd om Nordamerika dennes versbrev frambära till det svenska folket.² I sagospelets satir förlöstes något av den ovilja mot förbundsrepubliken vilken, skärpt av »arguseriet», gripit så fasta tag i Atterboms medvetande.

¹ *Svea*, H. X: 2, s. 305.

² *Svea*, H. X: 2, s. 303—308. Då VETTERLUND (a. a., s. 277, 278) antager möjligheten av att Moore's skaldebrev bestämt versform och tonfall i Atterboms Befrierskan, bör man dock hålla i minnet, att denna dikt påbörjades redan våren 1824, medan den upplaga av Moore ur vilken Atterbom i noterna till sagospelet gör ett citat är från 1826. Den ton av förtjust upptäckt som råder i Sveas Upplysningar, antyder likaledes en bekantskap av färskt datum. TÖRNEROS omtalar även i ett brev av den 22 januari 1827 (LANDQUISTS uppl. II, s. 29), att Atterbom »under helgen» läst Shakespeare, Byron och Moore.

Det är tid att återvända till hyperboreadens förhållande till Klinckowströms reseskildring och särskilt till vad resenären berättar om sitt sammanträffande med Förenta Staternas president och om vistelsen i hans omgivning, då denna skildring sannolikt påverkat ett uppträde hos Atterbom. »Jag anhöll», skriver Klinckowström, »hos Stats-Sekreteraren för sjöärenderne, M:r Thomson, att skaffa mig audiens hos Presidenten: ni kan strax få företräde hos M:r Monroe, svarade han; men, som jag ej var klädd i uniform, ansåg jag det ej vara passande att uppvakta honom; Thomson skrattade, och försäkrade mig, att man ej vore så nogräknad här i landet, samt att jag ganska väl utan att såra etiketten, kunde genast följa honom upp till Residenset.» Härpå följde en föga ceremonios entré hos presidenten, som kom emot de besökande iförd »en slät brun rock»; »tvenne andra personer suto förut och talte vid honom i en temligt förtrolig ton; den ena af dem, klädd i surtout, satt i en ganska ogenerad ställning, med det ena benet upplagt öfver det andra knät».¹ Om Klinckowström fann dessa herrars mindre vördnadsfulla sätt att umgås med landets förste ämbetsman ganska stötande, så förnyades intrycket av något ostentativt ofint och stilöst i de amerikanska umgängesvanorna, då han under sin vistelse i Washington fick tillfälle att besöka en stor mottagning hos presidentens hustru, Mrs Monroe. Han lämnar en beskrivning av couren och den talrika samling gäster ur olika klasser och stånd som rörde sig där. »Utländske Ministrar, Konsuler, resande, Amerikanska officerare och embetsmän m. m., voro anständigt klädde, dels i sina uniformer, dels i släta kläder; men der fanns äfven andra personer, illa och sluskigt utstyrde, som tycktes just affektera att visa sig i en mindre städad och för tillfället passande dräkt; jag bemärkte några farmers eller andra karlar uti fläckade kläder, okammat hår, oborstade och smutsiga stöflar, sådana de inträdde från gatan; dessa figurer kontrasterade synnerligen emot det öfriga sällskapet.»² Hågkomsten av dessa amerikanska sällskapsseder har, måhända via Hartmansdorffs referat³, troligen spelat in i den scen som försiggår i den hyperboreiske presidentens audienssal. Scenanvisningen anslår redan tonen för det kommande. »Åtskilliga Medborgare», säges det i denna, »vandrade trotsigt midt i rummet fram

¹ A. a., D. 1, s. 45.

² A. a., D. 1, s. 49.

³ *Svea*, H. X: 2, s. 96, 97.

och tillbaka, sitta i halffiggande ställning o. s. v.» Astolfs fråga om det tillåtes honom att uppvakta presidenten mötes till att börja med endast med en förvånad tystnad. När han upprepar den, får han av en av hyperboréerna, en skraddare, till svar, att medborgaren presidenten efter det fria folkets behag står tillreds när och var man så befäller honom. På Astolfs replik, att det fria folket då har bekvämt, genmäler skraddaren:

Naturligt! —

Ni kommer, hör jag nog, från slafvars länder,
Der man förpligtad är, att träda in
För statens chef i blanka stöflor, ja,
(Kan tänka!) till och med i skor och strumpor!

Astolf medgiver, att han gissat rätt, och skraddaren fortsätter:

Er drägt är också otillbörligt grann, —
Förstås, på *detta* ställe; annorstäds
Kan äfven Friheten gå elegant.
Här hör en smula sluskighet till saken! (s. 267, 268.)

Med kännedom om tidsläget kan man knappast tveka om varifrån lokalfärgen i denna scen stammar. Det var Argus förbehållet att jubla över att Förenta Staterna gjort slut på konvensernas tid och att all hovton, etikett och rangskillnad där flyktat ur sammanlevnaden.¹ Klinckowström såg ännu med den gamla världens ögon ogillande på den unga republikens umgängesformer, medan Atterbom, följande i hans spår, i den demokratiska enkelheten icke förmådde upptäcka något annat än oförställd simpelhet.

Med de paralleller som ovan dragits torde betydelsen av Klinckowströms Resa för de hyperboreiska scenerna väsentligen vara angiven. Naturligtvis kunna dock även i övrigt bokens amerikanska miljöskildringar kommit Atterboms satir till godo; man kan t. ex. peka på den svenske militärens sakkunniga redogörelse för milissystemet i Förenta Staterna och hans kritik av dess svagheter.²

Till sagospelets allusioner på amerikanska förhållanden kan man lägga ännu en som alldeles otvetydigt hänför sig till en nyss timad händelse i Fristaterna och därmed ytterligare klarlägger hyperboreadens karaktär av aktuellt inlägg. Av Mopsus erfar Astolf,

¹ *Argus* den 16 juli 1825.

² A. a., D. 2, s. 415, 416, 424 ff.

att republikens president är förhindrad invitera honom på middag, ty en vis lagbestämmelse, dikterad av vetskapen om att statsöverhuvuden älska korruption, förbjuder detta:

Vår Stats-chef mutar ingen. Just i förgår
Hölls i hans hus utmätnings-auction;
När man har blott svagdricka, sill, potatis,
Så blir man af sig sjelf en Cincinnatus.

Astolf.

Ni lönar honom då så knappt?

Mopsus.

Förstås!

Hans företrädare fick spela bort
På lotteri sin hela egendom;
Men denne är än mer republikan:
Ty *han* har intet, som på spel kan sättas. (s. 283, 284.)

Roligheterna om statschefens obetydliga lön rikta sin udd mot den amerikanske presidentens mycket ringa förmåner i detta hänseende; att miss Wright just prisat samma förhållande som något högst beundransvärt kan ha väckt Atterboms lust att driva med saken.¹ Exemplet på de fatala konsekvenserna av detta system, historien om företrädaren, som tvingades spela bort allt vad han ägde på lotteri, åsyftar däremot en nyhet vilken på våren 1826 spreds i den europeiska pressen, att förre amerikanske presidenten Jefferson, hotad i sin höga ålder av ekonomisk ruin, anhållit hos Virginien's lagstiftande församling om tillstånd att få bortspela sin fastighet på lotteri. Hos oss meddelade Journalen underrättelsen härom den 28 mars och återkom senare ett flertal gånger till understödsfrågans vidare öden. Det jefferson'ska lotteriet väckte även annorstädes här hemma en del uppmärksamhet. Hartmansdorff omnämnde saken i sin Svea-avhandling med fördömande av det i Förenta Staterna förekommande beklagliga sammanhanget »af enskildt obestånd med ultraliberala stats-maximer»,² under det Argus i det motsatta lägret veklagade över, att ett dylikt bevis på den »höge Embetsmannens oegennyttiga förvaltning», som rätteligen bort väcka utlänningens aktning för nationen och dess institutioner, i stället på det fulaste sätt blivit misstytt i olika europeiska tid-

¹ Jfr VETTERLUND, a. a., s. 271.

² Svea, H. X: 2, s. 59 och noten.

ningsorgan.¹ Att Atterbom själv uppmärksammat händelsen och funnit den starkt komprometterande för Fristaternas offentliga moral, framgår av ett ställe i hans anmälan av Jouy's Moralen, tillämpad politiken, skriven i april 1826, alltså under det ännu friska intrycket av nyheten. »Är det», frågar han hånfullt, sedan han ironiskt konstaterat Amerikas likgiltighet för grekernas samtida frihetskamp, »tilläfventyrs beqvämare, att sammanräkna sina penningvinster, upprätthålla *slafveriet* midt i sjelfva frihetens land, och låta de välmenande Stiftarne af denna frihet spela bort hus och hem på lotteri, under fara att omkomma af hunger?»²

I regeln äro Atterboms anspelningar på amerikanska tillstånd av den art, att de endast rent typiskt tyckas gissla något prov på simpelhet eller politisk-social dårskap i en demokrati. Hänsyftningen på den gamle Jeffersons nödläge bildar ett undantag; här är verklighetsspeglingsen så närgången och speciell, att hela allusionen som kvickhet betraktad faller fullkomligt till marken utan att förmå väcka något löjets gensvar. Den behöver kommentar för att kunna senteras och lever uteslutande, liksom hela replikskiftet om de svältfödda presidenterne, på de befängda slutsatser som hyperboréernas republikanska visdom omedelbart vet att draga.

Då hyperboréerna döpte om sitt Gåsbacken till Capitolinska kullen, visade de sig som arvtagare till en fåfänga av särskilt amerikansk typ. Även i övrigt synes det mig synnerligen troligt, att en mindre tilltalande egenskap hos Astolfs folk, deras självbelåtna skrytsamhet, delvis myntats på motsvarande svaghet i det amerikanska nationallynnet. Naturligtvis såg Atterbom detta mänskliga lyte främst som en yttring av demokratiskt väsen i och för sig, som demos egen stämma i världen, liksom det nära hörde samman med »arguseriets» anda och ton. Men mycket talar för att den hyperboreiska nationalfåfängans löjligheter, den alltför höga uppskattningen av det egna landets och det egna folkets förträfflighet och det ständigt omtuggade talet härom, studerats just hos den unga transatlantiska republiken. Denna typiskt amerikanska ovana, som sedan fick sitt strålände litterära minnesmärke i Dickens Martin Chuzzlewit och som, enligt många sentida iakttagares vittnesbörd, ingalunda försvunnit ur nationens psyke, berördes också flitigt i det mesta som vid denna tidpunkt

¹ *Argus* den 7 juni 1826.

² *Svea*, H. IX: 2, s. 166.

skrevs om Förenta Staterna, främst naturligtvis i reseskildringarna. Järtas Amerika-essay antydde den i förbigående, och Klinckowström yttrade sig om den egna »emphasis» med vilken amerikanarne beskrevs sitt lands förmåner. Särskilt tog Hartmansdorff fasta på densamma och ägnade den i sin avhandling ett par mycket kritiska sidor.¹ Som den främsta anledningen till den amerikanska nationalfåfången nämner han det smicker som i Förenta Staterna ägnas det maktägande folket, vars gunst alla sträva att vinna genom beröm av dess stora egenskaper. Men i olikhet med Europas nationer yvas ej amerikanarne över vad de varit utan över vad de skola bliva. Sin höga upplysning hava de ställt utom allt tvivel genom Kongressens förklaring, att de äro jordens mest upplysta folk. »Americanarne», fortsätter Hartmansdorff, »äro ock så otåliga öfver hvarje yttrande, hvarigenom deras inrättningar, eller tillhörigheter, af främlingar förringas eller klandras, som vore det högförräderi mot det souveraina folket». En karakteristik som den sista låter nära nog som en kommentar till det ställe i hyperboreaden, där Astolf väcker allmän förskräckelse genom att röja sin vetskap om den capitolinska kullens ursprungliga, mindre förnäma namn, vars uppande för främlingar är belagt med fängelsestraff.

Den speciellt amerikanska egenkärlekens och skrytsamhetens tonfall kunna nog avlyssnas litet varstans i Atterboms politiska narrspel. I vägvisarens ord om »vår briljanta hufvudstad» kan man förnimma dem, transponerade till götisk yverborenhet ljuda de i presidentens välkomstharang till Astolf, och i Pantaleons stora försvarstal höra vi dem i svassande smickertirader till det suveräna folket. Kanske finnas de också med i den självbelåtna svadan hos dessa olika av medborgar- och statsmedvetande pösande hyperboréer, bland vilka Astolf likt Martin Chuzzlewit hos Dickens äger förmånen att vid varje steg råka »one of the most remarkable men in our country». Till de medborgerliga funktionerna i Förenta Staterna hörde vidare, enligt Atterboms föraktfulla ord i hans kortsågsföreläsningar, att »hålla tal om frihet och upplysning». Slutet av presidentens välkomsthälsning till Astolf är en oration av dylik amerikansk typ: mekaniskt, ja så slappt, att versen omelodiskt stocar sig på hans läppar, avlevererar statschefen det vältalighetsprov som uttrycker landets officiella självprisande idealism:

¹ *Svea*, H. X: 2, s. 67—70.

Välkommen hit till odalmanna-rätt,
 Och hänryckt njut, som broder ibland bröder,
 Det skådespel, som här hvar dag sig ter:
 Det skådespel, som solen ej blir mätt
 Att se, och världen aldrig att beundra;
 Det skådespel, som tusen sekler fåfängt
 Begärt: det af ett fritt, ett upplyst folk! (s. 278, 279.)

Det är i allmänhet påfallande, huru nära verkligheten parodien kunde hålla sig vid utbroderandet av dylikt frasnonsens; studerar man de provbitar på amerikansk politisk vältalighet som bjödos i de samtida svenska tidningarna, faller det sig icke svårt att uppleta tirader, lika löjliga i sin nationella förhävelse. I ett aktstycke, stammande från det folk som förklarat sig vara det mest upplysta på jorden, kunde *Argus* läsare sålunda med välbehag inhämta, att det vore en tröst och en anledning till stolthet att veta, »det ej verldshistorien kan uppvisa något Folk, som, i allt hvad en fri statsförfattning angår och skickligheten att åtnjuta och bevara dess förmåner, ens kan jemnföras med de Förenta Staternas innevånare».¹

Det är möjligt, att de hyperboreiska scenerna gömma ytterligare elakheter mot Amerika men, skulle jag tro, knappast några mera avgörande eller för anläggningen av den satiriska bildräckan bestämmande. Vägd som helhet är Atterboms parodiska uppgörelse med amerikansk demokrati mindre ingående och mindre konsekvent genomförd än hans hånfulla drift med franska revolutionen. Den blev enligt sakens natur mera tillfällig; retsamt och skadeglatt slog den ned på de, ofta rent yttre svagheter hos nationen som 1820-talets svenska konservatism blottade och samlade till en ofördelaktig bild. Den fångar sina argument ur en av polemik mättad tidsluft. Det är i detta avseende betecknande, att Atterboms satir rymmer element både från miss Wrights och Klinckowströms reseskildringar, utan att man därför kan leda i bevis, att skalden läst något av dessa verk.

Att i det atterbomska sagospelet satiren mot Nordamerika bindes samman med den mot franska revolutionen åskådliggör ju endast ett betydelsefullt historiskt-politiskt samband. Mellan den franska revolutionen och Förenta Staternas frigörelsekamp och för-

¹ *Argus* den 5 maj 1824.

fattningsverk fanns som bekant ett bestämt sammanhang. Det franska revolutionssamhället och den nya förbundsrepubliken vilade, statsfilosofiskt sett, på liknande ideologiska grundvalar. De nordamerikanska koloniernas sammanslutning till en stat efter lösryckandet från moderlandet gav den revolutionära doktrinen i Frankrike det praktiska exempel den ännu saknade, och den berömda proklamationen av de mänskliga rättigheterna var nära beroende av Fristaternas oavhängighetsförklaring. För det republikanska idealets anhängare stod också Nordamerikas statsform efter revolutionstidens slut framgent som realiserandet av den senares politiska principer. »De, som ännu», skriver August von Hartmansdorff, »vidhänga de satser, hvilka i Franska revolutionen försöktes och misslyckades, betrakta Förenta Staterna, såsom ett glädjande prof på möjligheten att ändock allaredan kunna verkliggöra så mycken mänsklig vishet i statsbildning, blott man har att skaffa med redbart folk, och som någorlunda får vara i fred för de gamla satsernas anhängare, samt stadga sig emellertid.»¹ Med full inre konsekvens och säker känsla för de politiska och idéhistoriska sammanhangen vände Atterbom sitt hån mot ett samtida och ett förflutet folkvälde, den nyare tidens båda mest betydande. Det finnes också en episod som just vid denna tidpunkt gav gemensamhetsbandet mellan Frankrike och Nordamerika liksom en symbolisk bekräftelse. Det var då den grånande Lafayette, som i sin ungdom kämpat för de amerikanska koloniernas oberoende och sedan i sitt hemland framlagt revolutionens förklaring om de mänskliga rättigheterna, åren 1824 och 1825 ånyo besökte Förenta Staterna, överväldigande hyllad som den gamla och nya världens frihetshjälte och mottagen med kanonder, högtravande »toasts» och störtfloder av civistisk retorik.²

Det är, innan man lämnar kapitlet om Nordamerika och Lycksalighetens ö, lockande att något dröja vid en dätida, av amerikaner skriven, satir över amerikanska förhållanden, som från sin horisont lämnar en upplysande motbild till Atterboms drift med Fristatsdemokratien och folkpsykologiskt verifierar de amerikanskt färgade dragen i hyperboreaden. Åren 1807—1808 utkom i New York, som resultatet av ett samarbete mellan Washington Irving, hans

¹ *Svea*, H. VII: 2, s. 167, 168.

² LAFAYETTE'S Amerika-färd gav ekon även i Sverige. År 1827 utkom i Stockholm *General Lafayette's resa uti Amerikas Förenta Stater, år 1824. Öfversättning*. D. 1—2. Den publicerades även i månadsskriften *Athenæum*, med början i häftet n:o 4 år 1826.

broder, William Irving, och James Kirke Paulding, en slags moralisk halvmånadsskrift av lättare komisk typ, Salmagundi. I denna publikation inflöt en serie föregivna brev från en muhammedan, Mustapha Rub-a-dub Keli Khan, en tripolitansk fånge som från New York undfägnar hemmavarande vänner med kritiska beskrivningar av betraktelsesätt och sedvänjor i det främmande landet. Översatta av Vitalis utkommo dessa amerikanska »Lettres persanes» såsom Washington Irvings verk våren 1827, kort före den senare avdelningen av Lycksalighetens ö. Tidsläget gjorde dem aktuella, och Stockholmsposten kunde avsluta sin anmälan av det lilla häftet (1 juni 1827) med några reflexioner som ytterst karakteristiskt markera sympatilinjen inom 1820-talets svenska Amerika-opinion. »För dem», säger den, »som med ett illa doldt hat betrakta den fria och lyckliga staten, hvilken, ehuru icke i allt, dock i mycket, förtjenar vår verldsdelns beundran och afund, för dem skall det säkerligen vara en söt lukt, att se en Nordamerikan sjelf väpna sig med satiren emot sina egna landsmäns bräckligheter, eller mot det som kan få utseende deraf; ehuru det troligen skall något förderfva deras fröjd, att höra honom icke desto mindre uttrycka upprigtig tillgifvenhet för sitt land, vördnad för dess styrelse och helheten af dess statsformer, samt oförstådd[!] beundran för dess stora mäns minne».

Vistelsen i Amerika försätter, som man lätt inser, Mustapha Rub-a-dub Keli Khan vid varje steg i den mest bottenlösa häpnad. Allt vad han ser och erfar tyckes honom underligt, oftast också fränstötande. Det är en fullkomlig gåta, att detta folk ständigt kan skryta av att vara det mest upplysta under solen. Icke minst besynnerligt förefaller statsmaskineriet: vår oriental presenterar det, med verkningsfull förenkling, i följande ord om den mäktige pascha som styr riket och tituleras president. »He is chosen by persons, who are chosen by an assembly, elected by the people — hence the mob is called the sovereign people — and the country, free; the body politic doubtless resembling a vessel, which is best governed by its tail.»¹ Om liv och vanor hos detta egendomliga folk berätta nu breven. Roande ögonblicksbilder från en stor trupprevy skänka en inblick i landets arméväsen, som icke syftar till andra erövringar än bland de åskådande damerna och som för tanken till hyperboréernas militära parad (i förbigående sagt redan företecknad

¹ IRVING'S *Works*. Hudson edition. New York [1860]. Salmagundi, s. 77, 78.

i utkastet till Fågel Blå) och det svar Astolf erhåller på sin fråga om härens vapenövningar:

Åh, ungdomen plär roa sig med tåcket,
Och paraderar sedan excellent
Vid våra Ochlos-sammanträden. (s. 301.)

Vi få vidare höra om landets gåtfulla styrelsesätt, enligt flera teoretikers åsikt en »mocracy», men i Mustaphas oförgrifliga mening en »logocracy, or government of words».¹ Allt i nationen sker genom rösten och talet, ja samhället försvarar sig uteslutande med tungornas kraft. Ty i en »logocracy» finnas inga eldvapen eller dylikt; varje krigsrörelse sker här med »wordy battle, and paper war», och härväsendet är anförtrott åt ett ridderskap av tidningsutgivare eller »slang-whangers» (i Vitalis tolkning: »frasmästare»), vars framfart är ursinnig.² Ingen kan heller bättre än hans höghet, den nuvarande paschan, vara lämpad till statschef i ett så beskaffat samfund. Han — detta skrevs under Jeffersons presidenttid — är den borne pratmakaren, en munvädrets heros utan sin like; pacifistiskt sinnad, ordar han om att kväva all opposition med förnuftets och filosofiens vapen. En kränkning av nationens värdighet, ett övergrepp från en utländsk makt, som i ett annat rike ofelbart skulle utgöra krigsanledning, ett uppror inom det egna landet, allt bemötes av hans höghet endast och allenast med — ett tal. I det sistnämnda fallet vidtager han dock ändå mera energiska åtgärder: han sänder en kurir med en fruktansvärd armé av proklamationer mot fienden med order att utan pardon gå till angrepp »and to speechify and batter by words the conspiracy and the conspirators out of existence».³ Liksom man skönjer likheten med de orerande publicisterna i Atterboms stat, så frapperas man även av huru exakt lika det krigas i denna satir över den jefferson'ska eran och hos de pacifistiska hyperboréerna. Den gamle Florio råder Astolf att icke ägna sig åt krigaryrket:

Slå det ur hågen, välj ett annat! Krigsmän
Behöfvas icke mer. Vål händer stundom,
Att man blir föroläpad, öfverfallen;
Hvad gör man, tror ni, då? — Slåss? — Gud bevars!
Slikt passade Kong Astolfs raa tider.

¹ A. a., s. 169, 171.

² A. a., s. 172.

³ A. a., s. 179.

Till gränsen skickas härar, ej af folk,
 Men tal och tidningsblad: är fienden
 Obildad nog, att ej *deraf* bli skrämnd,
 Så springer man så långt, som vägen räcker.
 Der vägen slutar, slutar kriget. Allt
 Af statsvishet och ren philanthropi! (s. 231.)

Utom det hejdlösa parlamentariska pratet, som frodas i Kongressen, löjliggör Mustapha även andra mindre tilltalande sidor av amerikanskt demokratiskt liv. Hans brev berättar om det fruktansvärda oväsendet vid de politiska valen och spritdryckernas roll vid dessa medborgerliga förrättningar, han gisslar olika former av folkväldeshumbug, tecknar den politiske lycksökarens konster, vartill hör en viss patriotisk vårdslöshet i klädedräkten, och gycklar med plägseden att hylla framstående medborgare genom offentliga banketter, d. v. s. genom ätande. Denna sista måltavla för kvickheten bringar i erinringen den patriotiska medborgsmannamåltiden hos hyperboréerna. Otivelaktigt har Atterbom också haft just samma anglosachsiska bruk i tankarna, men syftar sannolikt närmast på en inhemsk motsvarighet, den politiska bankett efter engelskt mönster med åminnelsetal över bortgångna riksdagsmän som oppositionen vid 1823 års riksdag avhöll i april detta år.

Om Atterbom alls känt till Salmagundi-breven är svårt att säga. Därmed må ock förhålla sig hur som helst: till den svenska demosatiren från 1820-talet sluter sig i varje fall med flera gemenskapens band dessa ett par decennier äldre tidsbilder från det unga Amerika, tolkade här hemma samma år som, mitt under det de konservativa och liberale tvistade om Fristaternas värde, den gamle Goethe mot de historiske, de tillbakablickande, de traditionstygde diktade sin hälsning till framtidslandet:

Amerika, du hast es besser
 Als unser Kontinent, das alte,
 Hast keine verfallene Schlösser
 Und keine Basalte.
 Dich stört nicht im Innern,
 Zu lebendiger Zeit,
 Unnützes Erinnern
 Und vergeblicher Streit.
